

ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΟΜΑΔΑΣ ΣΤΗΡΙΞΗΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΜΕΣΑ ΣΤΗ ΦΥΛΑΚΗ

Βενιοπούλου Κύρα

Κοινωνιολόγος, Μ.Α.

Τσιλιμιγκάκη Βίνα*

Κοινωνική Λειτουργός, Πολιτική Επιστήμονας

Ευχαριστούμε τις γυναίκες κρατούμενες για την εμπιστοσύνη και το χρόνο τους, χωρίς τη συμμετοχή των οποίων δε θα ήταν δυνατή η πραγματοποίηση αυτού του προγράμματος. Επίσης ευχαριστούμε το Υπουργείο Δικαιοσύνης, τη Διευθύντρια, την Κοινωνική Υπηρεσία και το προσωπικό της φυλακής για τη συνεργασίας τους μαζί μας. Τέλος θα πρέπει να επισημάνουμε ότι μεγάλο μέρος της επιτυχίας αυτής της προσπάθειας οφείλεται στη στενή συνεργασία όλης της ομάδας του προγράμματος “Αποφυλακιζόμενες Γυναίκες στην Ελλάδα” που αποτελείται από τις συντονίστριες και συγγραφείς του παρόντος, την κοινωνιολόγο Μαρία Θανοπούλου και την εγκληματολόγο Έμυ Φρονίμου.

1. Εισαγωγή

Η οργάνωση ομάδας ψυχοκοινωνικής στήριξης και επαγγελματικού προσανατολισμού γυναικών κρατούμενων στις φυλακές Κορυδαλλού πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια του πιλοτικού προγράμματος “Αποφυλακιζόμενες Γυναίκες στην Ελλάδα” με χρηματοδότηση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (Πρόγραμμα Ex-Offenders) και του Γυναικείου Κέντρου Τεχνολογίας ADA. Το πρώτο σκέλος του πιλοτικού προγράμματος περιλάμβανε έρευνα στους φορείς που σχετίζονται με την παροχή προγραμμάτων αποφυλάκισης και επαγγελματικής κατάρτισης αποφυλακιζομένων στη χώρα μας, καθώς και στις ίδιες τις γυναίκες κρατούμενες. Μέσα από τα ερωτηματολόγια που απευθύνθηκαν στις κρατούμενες έγινε και η επιλογή εκείνων που κλήθηκαν να συμμετέχουν στην ομάδα ψυχοκοινωνικής στήριξης και επαγγελματικού προσανατολισμού.

Το κείμενο που ακολουθεί καταγράφει το θεωρητικό υπόβαθρο και την εμπειρία από τις συναντήσεις της ομάδας αυτής την περίοδο άνοιξη-καλοκαίρι 1995.

---

* Η Β. Τσιλιμιγκάκη είναι προϊσταμένη Επιθεώρησης Κοινωνικού Έργου στο Υπουργείο Δικαιοσύνης.

2. Η επιλογή της ομάδας σαν αντιστάθμισμα των ψυχοκοινωνικών επιπτώσεων του εγκλεισμού

Η φυλακή ως ένα κλειστό ίδρυμα με αυστηρές δομές, αποτελεί τον κατ' εξοχήν ολοκληρωτικό και εξουσιαστικό θεσμό, αφού η βία και ο καταναγκασμός είναι τα κύρια συστατικά του. Ο έγκλειστος, για να προσαρμοστεί στην κοινωνία της φυλακής, θα πρέπει να υποταγεί και να προσαρμοστεί στους νόμους που επιβάλλει αφενός η θεσμοθετημένη εξουσία και αφετέρου η ιδιότυπη κοινωνία των εγκλειστών.

Όπως είναι γνωστό, μέσα στη φυλακή όχι μόνο δεν αμβλύνονται οι ταξικές διαφορές αλλά επιπλέον, αναπτύσσονται και πρόσθετα κέντρα εξουσίας από τους κρατούμενους που είναι αρχαιότεροι, έχουν μεγαλύτερη ποινή, έχουν διαπράξει σοβαρότερα αδικήματα, διαθέτουν σωματική ρώμη και ψυχολογική αντοχή. Κατά συνέπεια οι "ισχυρότεροι" κρατούμενοι αναγορεύονται σε άτυπους αρχηγούς και στρέφουν τη βία, που υπάρχει ως συστατικό της φυλακής, εναντίον των αδυνάτων.

Η ένταξη του ατόμου σ' αυτήν την κοινωνία και η υποταγή του στους νόμους της δημιουργεί ένα αίσθημα ασφάλειας και απαλύνει τα συναισθήματα της απομόνωσης, της περιθωριοποίησης, της απόρριψης. Ταυτόχρονα εξαναγκάζει το άτομο να αποδεχθεί μια καινούργια ταυτότητα, την ταυτότητα του εγκληματία. Αυτή η διαδικασία προσαρμογής οδηγεί σε πλήρη αποδιοργάνωση και αυτοκαταστροφή της προσωπικότητάς του. Με τον τρόπο αυτό, το άτομο, αφού δεν μπορεί να καταργήσει τη φυλακή, πνίγει τις προσωπικές του δυνατότητες και καταλήγει συχνά σε πλήρη παραίτηση και αυτοκαταστροφικές συμπεριφορές.

Με δεδομένη την πλήρη εξάρτηση του ατόμου από τους κανόνες του συστήματος, τυπικούς και άτυπους, η συναισθηματική απόσυρση καταλήγει να είναι μια μορφή άμυνας. Η καθημερινή ρουτίνα, η έλλειψη ερεθισμάτων και ενδιαφερόντων οδηγεί σε συναισθηματική αδιαφορία, απάθεια και μείωση της διανοητικής απόδοσης. Η ανάγκη για επιβίωση παρά τις απαγορεύσεις της τυπικής και άτυπης δομής της φυλακής, δημιουργεί καθεσώς καχυποψίας και φόβου, επιφέρει απόκρυψη σκέψεων και αποφυγή έκφρασης συναισθημάτων, που τελικά εμποδίζουν οποιαδήποτε πραγματική επικοινωνία.

Είναι φανερό ότι είναι πολύ δύσκολο να επιτευχθεί ο στόχος της κοινωνικής και επαγγελματικής επανένταξης, όταν αφενός το άτομο έχει ήδη προσαρμοστεί στις απαιτήσεις του εγκλεισμού και αφετέρου, μετά την αποφυλάκιση, ακολουθείται από το στιγματισμό και την περιθωριοποίηση.

Για όλους τους παραπάνω λόγους, επιλέχθηκε η δυναμική ομάδας ως εργαλείο επικοινωνίας για να υπηρετήσει τους στόχους του επαγγελματικού προσανατολισμού και της προετοιμασίας για την αποφυλάκιση, προκειμένου να παράσχει την απαραίτητη ψυχοκοινωνική στήριξη. Όπως είναι γνωστό, η εργασία που βασίζεται στη δυναμική της ομάδας προσφέρει στο άτομο τα εξής:

- ευκαιρία να αναπτύξει την κοινωνικότητα και την προσαρμοστικότητα στην παρουσία των άλλων με εποικοδομητικούς τρόπους
- ευκαιρία να αναπτύξει καινούργια ενδιαφέροντα, να διευρύνει τις γνώσεις, και να αποκτήσει νέες δεξιότητες

- υποστήριξη για να αισθανθεί ότι ανήκει κάπου με τις υποχρεώσεις και τις ικανοποιήσεις που περιλαμβάνει αυτή η έννοια
- ευκαιρία να αναμετρήσει τις ικανότητες και τις αδυναμίες του, να μοιραστεί, να συνεργαστεί, να εκφράσει συναισθήματα, να ικανοποιήσει επιδιώξεις, να λειτουργήσει δημιουργικά και να αναπτύξει τις δυνατότητές του
- τέλος, δυνατότητα να μάθει μαζί με τα άλλα μέλη πώς να βελτιώνει τις συνθήκες ζωής στα πλαίσια της “κοινότητας” παίρνοντας ενεργό μέρος στα κοινά ζητήματα.

Επιπλέον, η δυναμική ομάδα είναι εργαλείο που χρησιμοποιείται ολοένα και περισσότερο στη διαδικασία επαγγελματικού προσανατολισμού ενηλίκων και ιδίως ανέργων. Μέσα από την ομάδα, οι ενήλικες αναγνωρίζουν ευκολότερα τις κοινές δυσκολίες και επιδιώξεις που αντιμετωπίζουν, μαθαίνουν να στηρίζονται περισσότερο και ρεαλιστικότερα στον εαυτό τους και να διαπιστώνουν την εφικτότητα των επαγγελματικών τους σχεδίων με βάση τη διαδικασία του “καθρεφτίσματος” (mirroring) που συντελείται στην ομάδα.

Ο βασικός στόχος του επαγγελματικού προσανατολισμού είναι να συνδέσει αποτελεσματικά τις επιθυμίες με τις ικανότητες του κάθε ατόμου, λαμβάνοντας υπόψη τις αντικειμενικές συνθήκες εκπαίδευσης, κατάρτισης, αγοράς εργασίας και οικογενειακής κατάστασης που αντιμετωπίζει ο ενδιαφερόμενος. Κατά συνέπεια, μια διαδικασία επαγγελματικού προσανατολισμού ενηλίκων, για να είναι πλήρης, περιλαμβάνει:

- διερεύνηση επαγγελματικών δεξιοτήτων, που αποκτήθηκαν είτε από προηγούμενη επαγγελματική εμπειρία, είτε άτυπα από κοινωνικές και οικογενειακές δραστηριότητες
- διερεύνηση της σχέσης των επαγγελματικών δεξιοτήτων με την υπάρχουσα εκπαίδευση και κατάρτιση που έχει αποκτήσει το άτομο
- διερεύνηση των κλίσεων και κατάρτιση “επαγγελματικού προφίλ”
- συσχέτιση των κλίσεων, δεξιοτήτων και επιθυμιών με υπάρχοντα επαγγέλματα
- συσχέτιση των επαγγελμάτων αυτών με τις ιδιαίτερες προσωπικές συνθήκες που αντιμετωπίζει το άτομο
- κατάρτιση “επαγγελματικού πλάνου” που περιλαμβάνει τα στάδια από τα οποία θα διέλθει το άτομο προκειμένου να επιτύχει το επιδιωκόμενο επαγγελματικό στόχο
- τεχνικές αναζήτησης εργασίας (σύνταξη βιογραφικού σημειώματος, συνέντευξη, συμπλήρωση αιτήσεων, κλπ.).

Είναι φανερό ότι η δυναμική της ομάδας μπορεί να επιταχύνει τις παραπάνω διαδικασίες και να ενδυναμώσει το άτομο στην προσπάθεια επίτευξης του επαγγελματικού του στόχου. Ειδικότερα, για το περιβάλλον της φυλακής, ο επαγγελματικός προσανατολισμός με ομάδα προσφέρεται περισσότερο, διότι εξυπηρετεί αφενός λειτουργικές ανάγκες του συστήματος και αφετέρου συντελεί στην από κοινού απομυθοποίηση του φόβου της αποτυχίας της μελλοντικής κοινωνικής ενσωμάτωσης.

Η ομάδα που λειτούργησε στα πλαίσια του παρόντος προγράμματος είχε ως γενικό στόχο να βοηθήσει τα άτομα να έρθουν σε επαφή με την πραγματικότητα, με τον εαυτό τους και με τους άλλους στο επίπεδο του

“εδώ και τώρα” και να διερευνήσουν τα σχέδιά τους αναφορικά με την επαγγελματική ένταξη μετά την αποφυλάκιση.

Οι επιμέρους στόχοι της εργασίας με την ομάδα ήταν:

- η γνωριμία των μελών μεταξύ τους
- η καλλιέργεια και ανάπτυξη της εμπιστοσύνης και της αμοιβαίας ασφάλειας
- το ξεπέρασμα του φόβου της έκφρασης συναισθημάτων
- η ενθάρρυνση των πιο συνεσταλμένων να εκφραστούν
- η αναγνώριση και το μοίρασμα κοινών στοιχείων και εμπειριών στη ζωή των μελών μέσα και έξω από τη φυλακή (παιδιά, οικογένεια, γονείς, παιδική ηλικία, εργασία, δραστηριότητες μέσα στη φυλακή, σχέσεις με προσωπικό φυλακής, σχέσεις με άλλες κρατούμενες)
- η καλλιέργεια ταύτισης μεταξύ τους, ώστε να μοιράζονται ατομικές χαρές και επιτυχίες
- η συνεργασία και η συνοχή
- ο σεβασμός των κανόνων λειτουργίας της ομάδας (ώρα προσέλευσης, ενημέρωση για απουσία, σεβασμός προς κάθε ομιλήτρια, αποδοχή έντονης έκφρασης συναισθημάτων όπως κλάμα, κατάθλιψη, θυμός, απογοήτευση, απαγόρευση χρήσης λεκτικής και σωματικής βίας).
- η διερεύνηση των μελλοντικών επαγγελματικών σχεδίων των γυναικών, καθώς και της καταλληλότητας των δεξιοτήτων τους
- η ενθάρρυνση, η κινητοποίηση και η απαραίτητη στήριξη στα σχέδια αυτά
- η υποστήριξη προκειμένου να δεχθούν τα μέλη τους αναπόφευκτους περιορισμούς των κανονισμών της φυλακής, όπως π.χ. απογοητεύσεις από απόρριψη αιτημάτων και γραφειοκρατικές καθυστερήσεις, δυσκολίες στη σχέση με το προσωπικό και τις άλλες κρατούμενες
- ο κατευνασμός εντάσεων που οφείλονται στις συνθήκες διαβίωσης και στη συμπεριφορά του προσωπικού και των συγκαταλεγμένων γυναικών

Η μεθοδολογία λειτουργίας της ομάδας ήταν μη κατευθυντική, δηλαδή οι συντονίστριες διευκόλυναν τη συμμετοχή κάθε μέλους, συμμετείχαν με ίσους όρους με τα άλλα μέλη, επιφορτισμένες όμως με τη διαφύλαξη των ορίων και των κανόνων της ομάδας. Για να υπογραμμιστεί η ισοτιμία της συμμετοχής όλων, όλα τα μέλη κάθονταν σε σχήμα κύκλου και είχαν ίσα δικαιώματα απασχόλησης του χρόνου και της προσοχής της ομάδας.

3. Η επιλογή των μελών της ομάδας

Η επιλογή των μελών της ομάδας βασίστηκε στα συμπληρωμένα ερωτηματολόγια από την προηγηθείσα έρευνα στις κρατούμενες γυναίκες.

Σύμφωνα με τις αρχές εργασίας με δυναμική ομάδας, τα μέλη δεν έπρεπε να υπερβαίνουν τα 12 και να είναι λιγότερα από 3. Τα κριτήρια επιλογής ήταν:

- η σύντομη ημερομηνία αποφυλάκισης (εντός του 1995)
- το εκπαιδευτικό επίπεδο (τουλάχιστον υποχρεωτική εκπαίδευση)
- η προηγούμενη επαγγελματική εμπειρία

Τα κριτήρια εφαρμόστηκαν αθροιστικά αλλά χωρίς στάθμιση προτεραιότητας, εκτός από 2 περιπτώσεις που αποφασίστηκε να τους προταθεί η δυνατότητα συμμετοχής, διότι είχε διαπιστωθεί από τα ερωτηματολόγια έντονη ανάγκη ψυχοκοινωνικής στήριξης.

Στην ομάδα συμμετείχαν 12 γυναίκες, ηλικίας από 23 έως 50 ετών, οι έξι από τις οποίες ήταν έγγαμες ή διαζευγμένες, με παιδιά ηλικίας από 2 έως 22 ετών. Αξίζει να σημειωθεί ότι η μητέρα του δίχρονου κοριτσιού το είχε μαζί της στη φυλακή και συνήθως παρακολουθούσαν μαζί την ομάδα, δεδομένου ότι η φυλακή δεν διέθετε καμία υπηρεσία φύλαξης για τα παιδιά των κρατούμενων μητέρων. Το εκπαιδευτικό επίπεδο των γυναικών κάλυπτε όλο σχεδόν το φάσμα της εκπαίδευσης, εφόσον δύο ήταν απόφοιτες ΑΕΙ και μία δεν είχε τελειώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση. Η πλειοψηφία ήταν απόφοιτες μέσης εκπαίδευσης, με αρκετές γνώσεις ξένων γλωσσών, κυρίως αγγλικών.

Τα αδικήματα για τα οποία είχαν καταδικαστεί κάλυπταν από απλές κλοπές μέχρι απάτη και από εμπορία και χρήση ναρκωτικών ουσιών μέχρι ανθρωποκτονία.

Η σχέση των γυναικών με τις οικογένειές τους παρουσίαζε πολλές διαφορές. Εκείνες οι γυναίκες που προέρχονταν από επαρχιακές πόλεις είχαν σπάνιες επισκέψεις, ενώ εκείνες που ζούσαν στην Αθήνα μόνιμα είχαν συνήθως συχνές επαφές με το οικογενειακό τους περιβάλλον, εκτός από μία, άγαμη, που δεν επιθυμούσε να διατηρεί στενές σχέσεις με τους δικούς της.

Αναφορικά με την προηγούμενη επαγγελματική εμπειρία των γυναικών, όλες σχεδόν είχαν εργαστεί, κυρίως ως αυτοαπασχολούμενες σε μικρές ατομικές επιχειρήσεις όπως καταστήματα ενδυμάτων, δώρων και εστιατόρια. Δύο, οι πιο μορφωμένες, κατείχαν θέσεις στελέχους σε ιδιωτικές επιχειρήσεις, και μία δεν είχε εργαστεί ποτέ, λόγω αυξημένων οικογενειακών υποχρεώσεων επειδή είχε 4 μικρά παιδιά.

Οι περισσότερες από τις 12 γυναίκες εργάζονταν σε διάφορες θέσεις που αφορούν τη λειτουργία της φυλακής (καθαριότητα, μαγειρείο, βιβλιοθήκη κλπ.). Για την εργασία αυτή υπάρχει το σύστημα του ευεργετικού υπολογισμού ημερομισθίου, με βάση το οποίο κάθε ημέρα εργασίας υπολογίζεται ως δύο ημέρες έκτισης ποινής και επομένως μειώνει σημαντικά το συνολικό χρόνο παραμονής στη φυλακή.

4. Προφίλ των γυναικών-μελών της ομάδας

1.Α.

Χαρακτηριστικά: Η Α γεννήθηκε και κατοικούσε στην Αθήνα, ήταν 38 ετών με Πανεπιστημιακές σπουδές και εργαζόταν σε οικογενειακή επιχείρηση. Εξέτιε ποινή 15 ετών για κλοπή και πλαστογραφία. Βρισκόταν ήδη στη φυλακή μερικά χρόνια, όπου είχε παρακολουθήσει προγράμματα απασχόλησης σε

χειροτεχνήματα. Ήταν εργαζόμενη στη φυλακή και βοηθούσε ενεργά τις άλλες κρατούμενες λόγω του υψηλού μορφωτικού της επιπέδου. Είχε καλές σχέσεις και τακτικό επισκεπτήριο από την οικογένειά της.

Συμμετοχή στην ομάδα: Η Α συμμετείχε σε όλες τις συναντήσεις της ομάδας. Αρχικά ήταν πολύ κλειστή, συνεσταλμένη και αθόρυβη, κατάφερνε όμως να εκφράσει τόσο το ενδιαφέρον της για την ομάδα, όσο και την ανάγκη της για επικοινωνία. Στις πρώτες συναντήσεις ήταν καθισμένη έξω από τον κύκλο. Σταδιακά απόκτησε αρκετή εμπιστοσύνη και μπόρεσε να παίρνει το λόγο και προς το τέλος των συναντήσεων κατάφερε να εκφράζει συναισθήματα, ακόμη και παράπονα και θυμό. Αναφορικά με την επαγγελματική της επανένταξη ήταν ξεκάθαρο ότι μετά την αποφυλάκιση δεν θα αντιμετώπιζε προβλήματα, δεδομένου ότι θα επέστρεφε στη δουλειά που είχε στην οικογενειακή επιχείρηση.

2.Β.

Χαρακτηριστικά: Η Β γεννήθηκε σε χώρα της Ανατολικής Ευρώπης από Έλληνες γονείς. Είχε ολοκληρώσει σπουδές σε Ανώτερη Τεχνική Εκπαίδευση, ήταν 30 ετών και εργαζόταν σε ιδιωτική επιχείρηση. Είχε καταδικαστεί σε ποινή 5 ετών για απάτη και βρισκόταν στη φυλακή τρία χρόνια. Διατηρούσε λίγες σχέσεις με την οικογένειά της και είχε σπάνια επισκεπτήριο. Στη φυλακή είχε εργαστεί στο παρελθόν με ευεργετικό υπολογισμό και τώρα παρακολουθούσε πρόγραμμα χειροτεχνίας.

Συμμετοχή στην ομάδα: Μέσα στην ομάδα Β ήταν λιγομίλητη και συγκρατημένη, κρατώντας σε απόσταση τις άλλες γυναίκες. Παρόλο που γνώριζε ότι έχει προβλήματα κοινωνικής ενσωμάτωσης λόγω της καταγωγής της, τα οποία ανέμενε να ενταθούν μετά την επικείμενη αποφυλάκιση λόγω “στίγματος” δεν προσπαθούσε να πλησιάσει τις άλλες. Έτσι, διέκοψε τη συμμετοχή της στην ομάδα μετά από τις αρχικές συναντήσεις.

3.Γ.

Χαρακτηριστικά: Η Γ γεννήθηκε και κατοικούσε στην Αθήνα, ήταν 37 ετών, παντρεμένη με 2 ενήλικα παιδιά. Ήταν πτυχιούχος ΑΕΙ με επιτυχημένη επαγγελματική καριέρα. Εξέτιε ποινή κάθειρξης για κατοχή ναρκωτικών. Είχε άριστες σχέσεις με την οικογένειά της και πολύ τακτικό επισκεπτήριο. Στη φυλακή εργαζόταν με ευεργετικό υπολογισμό.

Συμμετοχή στην ομάδα: Η Γ δεν έχασε καμιά συνάντηση της ομάδας. Ήταν πολύ ομιλητική, υποστηρικτική απέναντι στις άλλες γυναίκες και η παρουσία της συχνά βοηθούσε την ομαδική δυναμική. Από τις αναγνωρισμένες “αρχηγούς” των γυναικών, δυναμική, δραστήρια και ανθεκτική, είχε πλήρη συνείδηση τόσο της δύναμής της, όσο και των ορίων της. Η μακρά φυλάκιση είχε επιδεινώσει την υγεία της και είχε επιδράσει στο ηθικό της, χωρίς ωστόσο να χάσει τη μαχητικότητα και την επιμονή της. Πίστευε ότι δεν θα αντιμετώπιζε μελλοντικά προβλήματα επαγγελματικής επανένταξης.

4.Δ.

Χαρακτηριστικά: Η Δ ήταν 45 ετών, γεννήθηκε και κατοικούσε στην Αθήνα, ήταν χωρισμένη χωρίς παιδιά και απόφοιτη Ανώτερης Εκπαίδευσης. Διατηρούσε δική της επιχείρηση την οποία ήθελε να ενεργο-

ποιήσει μετά την αποφυλάκιση. Είχε περιορισμένες σχέσεις με την οικογένειά της και σπάνιο επισκεπτήριο. Στη φυλακή βρισκόταν λόγω ποινής φυλάκισης δύο ετών για ακάλυπτες επιταγές.

Συμμετοχή στην ομάδα: Η παρουσία της Δ στην ομάδα είχε σαν κύριο στόχο να υπογραμμίζει το γεγονός ότι η ίδια αισθανόταν διαφοροποιημένη απ' όλες τις υπόλοιπες γυναίκες. Η στάση της έδειχνε αδιαφορία και απόσταση, παρόλο που περίμενε να αντιμετωπίσει τόσο οικονομικά προβλήματα, όσο και προβλήματα αποδοχής από το οικογενειακό της περιβάλλον. Απέναντι στις άλλες γυναίκες διατηρούσε μια στάση υπεροχής, και εκείνες με τη σειρά τους δεν επεδίωκαν να την ενσωματώσουν στην ομάδα, απ' όπου και αποχώρησε μετά τις πρώτες συναντήσεις.

5.Ε.

Χαρακτηριστικά: Η Ε ήταν 35 ετών, κατοικούσε στην Αθήνα, αλλά είχε γεννηθεί σε επαρχιακή πόλη. Ήταν απόφοιτη μέσης εκπαίδευσης και είχε εργαστεί ως ιδιωτική υπάλληλος για μικρό χρονικό διάστημα. Ήταν εξαρτημένη από ναρκωτικά, εξαιτίας των οποίων βρίσκεται στη φυλακή για δεύτερη φορά με καταδίκη 4 ετών. Διατηρούσε σχέσεις με την οικογένειά της, από την οποία περίμενε βοήθεια για εξεύρεση εργασίας.

Συμμετοχή στην ομάδα: Η Ε ήθελε πολύ να συμμετέχει στην ομάδα και η στάση της έδειχνε ειλικρίνεια και διάθεση προσέγγισης. Είχε εκφράσει το φόβο ότι δεν θα μπορούσε ούτε να βρει εύκολα δουλειά, ούτε να μείνει μακριά από τα ναρκωτικά μετά την αποφυλάκισή της. Μετά τις πρώτες συναντήσεις, ήρθε στην ομάδα υπό τη επήρεια ισχυρών ψυχοφαρμάκων, διαπίστωσε ότι δεν μπορούσε να συμμετέχει όντας σ' αυτή την κατάσταση και διέκοψε.

6.Ζ.

Χαρακτηριστικά: Η Ζ ήταν 35 ετών, γεννημένη και κάτοικος Αθήνας και είχε μία κόρη δύο ετών, η οποία ήταν μαζί της στη φυλακή. Ήταν απόφοιτος μέσης εκπαίδευσης με πολλές καλλιτεχνικές γνώσεις. Είχε εργαστεί τόσο ως υπάλληλος, όσο και ως επιχειρηματίας σε διάφορες επιχειρήσεις. Ήταν χρήστρια ναρκωτικών για τα οποία είχε καταδικαστεί στο παρελθόν και τώρα εξέτιε ποινή 2 ετών. Διατηρούσε σχέσεις με την οικογένειά της και τους φίλους της, αλλά όχι με τον πατέρα της κόρης της.

Συμμετοχή στην ομάδα: Η Ζ ήταν πολύ αγχώδης και νευρική και δημιουργούσε προβλήματα στη ροή της ομάδας με το να διακόπτει συνεχώς και να μην ακούει τις άλλες γυναίκες. Ήταν πολύ δεμένη με την κόρη της στην οποία προσπαθούσε να προσφέρει προσοχή και φροντίδα με κάθε τρόπο. Παρόλο που δεν έχασε καμία συνάντηση της ομάδας και παρόλο που συζητούσε τα προβλήματα που αντιμετώπιζε στη φυλακή, απέφευγε να κάνει στενές σχέσεις με τις άλλες γυναίκες και να εξωτερικεύει συναισθήματα. Έτσι δεν κατάφερε να εμπιστευτεί καμία άλλη γυναίκα και αναγκάζονταν να έχει πάντα το παιδί μαζί της. Η απόρριψη της έφεσής της ήταν καθοριστική για τη Ζ, η οποία προς το τέλος της ομάδας παρουσίασε συμπτώματα κατάθλιψης.

7.Η.

Χαρακτηριστικά: Η Η ήταν 28 ετών, γεννημένη στην Ανατολική Ευρώπη από Έλληνες γονείς και

απόφοιτη μέσης τεχνικής εκπαίδευσης. Έκανε χρήση ναρκωτικών από πολύ νέα, πράγμα που έχει επιδράσει καθοριστικά στη ζωή της. Είχε καταδικαστεί για χρήση ναρκωτικών στο παρελθόν και τώρα βρισκόταν στη φυλακή με 11ετή καταδίκη για την ίδια αιτία. Συμμετείχε σε πρόγραμμα αποτοξίνωσης και ήταν σίγουρη ότι θα κατάφερνε να απεξαρτηθεί οριστικά. Ήταν παντρεμένη και είχε ένα παιδί 3 ετών. Διατηρούσε πολύ στενή σχέση με την οικογένειά της και είχε πολύ συχνό επισκεπτήριο. Πριν από την τελευταία φυλάκιση διατηρούσε ατομική επιχείρηση. Μέσα στη φυλακή παρακολουθούσε προγράμματα χειροτεχνίας. Μετά την αποφυλάκισή της και με τη στήριξη της οικογένειάς της θεωρούσε ότι θα μπορούσε να αναπτύξει πάλι επιχειρηματική δραστηριότητα.

Συμμετοχή στην ομάδα: Η παρουσία της Η στην ομάδα ήταν έντονη και θετική. Ήταν πολύ αγαπητή στις άλλες γυναίκες, που συμμερίζονταν τις δυσκολίες που αντιμετώπιζε αναφορικά με την έγκριση άδειας εξόδου από τη φυλακή. Ήταν το μόνο μέλος της ομάδας που δεν δίσταζε να εκφράσει έντονα συναισθήματα και ήταν προσιτή και φιλική. Η πολλαπλή εμπειρία της από προηγούμενες φυλακίσεις της προσέδιδε κάποιας μορφή “αίγλη”, η οποία δημιουργούσε εντάσεις μεταξύ των γυναικών που την αποδέχονταν και του προσωπικού της φυλακής που την αντιμετώπιζε μάλλον εχθρικά. Η ίδια αναγνώριζε την ύπαρξη αυτής της εμπειρίας, αλλά και την ανάγκη να ξεφύγει από αυτό το περιβάλλον, ειδικά με κίνητρο την ευτυχία που μοιραζόταν με την οικογένειά της.

8.Θ.

Χαρακτηριστικά: Η Θ ήταν 40 ετών, είχε γεννηθεί και κατοικούσε στην Αθήνα με το σύζυγο και τα 4 παιδιά της. Ήταν απόφοιτη μέσης εκπαίδευσης και είχε ασχοληθεί μόνο με τα οικιακά. Εξέτιε μικρή ποινή φυλάκισης για απάτη και η αποφυλάκισή της επρόκειτο να γίνει πολύ σύντομα. Επιθυμούσε να βρει δουλειά και γι’ αυτό ενδιαφερόταν ιδιαίτερα για τον επαγγελματικό προσανατολισμό και οποιαδήποτε επαγγελματική κατάρτιση. Παρόλο που διατηρούσε στενές σχέσεις με την οικογένειά της και είχε τακτικό επισκεπτήριο, ανησυχούσε για τα προβλήματα κοινωνικής και προσωπικής προσαρμογής που θ’ αντιμετώπιζε με την αποφυλάκιση.

Συμμετοχή στην ομάδα: Επειδή εργάζονταν τις ώρες της ομάδας, η Θ δεν μπορούσε να συμμετέχει σε όλες τις συναντήσεις. Η παρουσία της ήταν διακριτική, φιλική και ευχάριστη προς τις άλλες γυναίκες. Είχε πολύ ξεκάθαρες απόψεις για τη ζωή της μετά τη αποφυλάκιση και έδειχνε σταθερότητα και αυτογνωσία.

9.Ι.

Χαρακτηριστικά: Η Ι ήταν το νεώτερο μέλος της ομάδας, 23 ετών. Είχε γεννηθεί και κατοικούσε μόνη σε μικρή επαρχιακή πόλη. Μεγάλωσε σε ορφανοτροφείο, όπου δεν ολοκλήρωσε τη μέση εκπαίδευση. Έκανε χρήση ναρκωτικών αρκετά χρόνια, πράγμα που είχε επιδράσει καθοριστικά στη ζωή της, ιδιαίτερα στη δυνατότητά της να βρει και να διατηρήσει μια δουλειά. Είχε καταδικαστεί στο παρελθόν για χρήση ναρκωτικών και τώρα βρισκόταν στη φυλακή καταδικασμένη για κλοπή. Μέσα στη φυλακή εργάστηκε σε διάφορες θέσεις με ευεργετικό υπολογισμό εργασίας. Μετά την αποφυλάκιση θα επέστρεφε στην ιδιαίτερη πατρίδα της, όπου ήλπιζε να βρει εύκολα απασχόληση με τη στήριξη του φυλικού της περιβάλλοντος.

Συμμετοχή στην ομάδα: Η Ι ενδιαφερόταν πολύ για την ομάδα, διότι της έδινε την ευκαιρία να ανταλλάξει συναισθήματα. Δεν έκρυβε τη συναισθηματική στέρση και απόρριψη που είχε εισπράξει από το οικογενειακό της περιβάλλον και από το ίδρυμα στο οποίο μεγάλωσε, ούτε την επιθυμία της για άμεσες και βαθιές ανθρώπινες σχέσεις. Η κακή της ψυχολογική κατάσταση και τα ισχυρά ψυχοφάρμακα δεν της επέτρεπαν όμως να παρακολουθεί ενεργά τις συναντήσεις της ομάδας και για το λόγο αυτό διέκοψε περίπου στη μέση τη συμμετοχή της.

10.Κ.

Χαρακτηριστικά: Η Κ ήταν 35 ετών, χωρισμένη με 2 παιδιά. Είχε γεννηθεί σε επαρχιακή πόλη και κατοικούσε στην Αθήνα. Μεγάλωσε σε ορφανοτροφείο και δεν ολοκλήρωσε την υποχρεωτική εκπαίδευση. Είχε ποινικό παρελθόν και είχε νοσηλευτεί για προβλήματα ψυχικής υγείας. Είχε απασχοληθεί σε πολλές χειρωνακτικές και περιστασιακές εργασίες. Είχε καταδικαστεί επανειλημμένα για κλοπές και τώρα εξέτιε μακρόχρονη ποινή για την ίδια αιτία. Μέσα στη φυλακή εργαζόταν με ευεργετικό υπολογισμό. Μετά την αποφυλάκιση περίμενε σημαντικές δυσκολίες, κυρίως οικονομικές, αλλά και κοινωνικές λόγω του στίγματος της “κλέφτρας”.

Συμμετοχή στην ομάδα: Η Κ συγκαταλεγόταν επίσης στις άτυπες “αρχηγούς” της φυλακής. Θεωρείτο σκληρή και δύσκολη, ίσως επειδή σάρκαζε τον εαυτό της και τους άλλους σε κάθε ευκαιρία. Η παρουσία της στην ομάδα ήταν έντονη και βοηθητική διότι ενδιαφερόταν για τις άλλες γυναίκες και ήθελε να μοιράζεται τα προβλήματά τους και να προσφέρει υποστήριξη. Είχε έντονο φόβο κοινωνικής αποδοχής, δεδομένου ότι σε μεγάλο βαθμό είχε αποδεχθεί την ταυτότητα του κλέφτη. Στη διάρκεια της ομάδας αποφάσισε να κάνει πλαστική εγχείρηση για να καλύψει παλιά τατουάζ, σαν ένδειξη μιας νέας αρχής μακριά από τα ιδρύματα κάθε είδους. Η πρώτη επέμβαση ήταν ακριβώς πριν από το τέλος των συναντήσεων και ήταν αφορμή για σημαντική ικανοποίηση.

11.Λ.

Χαρακτηριστικά: Η Λ ήταν 50 ετών, είχε γεννηθεί και κατοικούσε σε επαρχιακή πόλη και είχε 4 παιδιά. Παρόλο που είχε περιορισμένη μόρφωση, ήταν επιτυχημένη επιχειρηματίας επί σειρά ετών. Καταδικάστηκε για ανθρωποκτονία συγγενικού προσώπου το οποίο της είχε δημιουργήσει σοβαρά οικογενειακά προβλήματα. Επρόκειτο να αποφυλακιστεί σύντομα και με την υποστήριξη του οικογενειακού και φιλικού της περιβάλλοντος - που ήδη της συμπαραστεκόταν ενεργά - σκόπευε να επαναλειτουργήσει την επιχείρησή της. Στη φυλακή εργαζόταν με ευεργετικό υπολογισμό.

Συμμετοχή στην ομάδα: Η Λ έδινε στην ομάδα τη γλυκύτητα, την αυτοπεποίθηση και τη δύναμή της. Εκφραζόταν εύκολα και δεν έκρυβε την οδύνη που προκαλούσαν οι αναμνήσεις της, ούτε τους φόβους που της δημιουργούσε η προοπτική της καινούργιας αρχής για την ίδια και την οικογένειά της. Ήταν πάντα παρούσα, παρόλα τα προσωπικά της προβλήματα, και προσιπή στις άλλες γυναίκες.

12.Μ.

Χαρακτηριστικά: Η Μ ήταν 30 ετών, είχε γεννηθεί και κατοικούσε σε αγροτική περιοχή και είχε περιορισμένη μόρφωση. Είχε εργαστεί σε αγροτικές εργασίες. Εξέτιε ποινή ισόβιας κάθειρξης για ανθρωποκτονία συγγενικού προσώπου για την οποία είχε αρνηθεί οποιαδήποτε ενοχή. Στη φυλακή εργαζόταν με ευεργετικό υπολογισμό και ήταν ιδιαίτερα συμπαθής και αγαπητή στις κρατούμενες και το προσωπικό. Δεν είχε συγκεκριμένα σχέδια για τη αποφυλάκιση, διότι δεν γνώριζε αν θα αποφυλακίζόταν σχετικά σύντομα. Οφείλει να σημειωθεί ότι η Μ αθώωθηκε τελικά μετά την εκδίκαση της έφεσής της.

Συμμετοχή στην ομάδα: Η Μ ενδιαφερόταν πολύ για την ομάδα και δεν έχασε καμιά συνάντηση. Η παρουσία της ήταν διακριτική και ευγενική. Άκουγε, ό,τι λέγονταν με ενδιαφέρον, αν και δυσκολευόταν να εκφράσει τα συναισθήματά της. Η ομάδα έπαιρνε από τη Μ τη σταθερότητα, την ανθεκτικότητα και την υπομονή της. Για τη Μ η ομάδα ήταν, εκτός των άλλων, και επαφή με τον έξω κόσμο, δεδομένου ότι, λόγω απόστασης, δεν είχε ποτέ επισκεπτήριο.

Σημείωση: Τα στοιχεία των γυναικών που αναφέρονται στα χαρακτηριστικά έχουν σκοπίμα τροποποιηθεί προκειμένου να διαφυλαχθεί το απόρρητο.

5. Η πορεία της ομάδας

Η ομάδα ψυχοκοινωνικής στήριξης και επαγγελματικού προσανατολισμού συναντήθηκε συνολικά 50 ώρες από τον Απρίλιο ως και τον Ιούλιο 1995. Οι συναντήσεις της ομάδας έγιναν στην αίθουσα ψυχαγωγίας των Γυναικείων Φυλακών Κορυδαλλού δύο φορές την εβδομάδα αρχικά (Απρίλιος-Μάιος) και αραιά κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού. Για να γίνει δυνατή η υλοποίηση των συναντήσεων της ομάδας, ζητήθηκε άδεια από τη Γενική Διεύθυνση Σωφρονιστικής Πολιτικής του Υπουργείου Δικαιοσύνης και κατόπιν ακολούθησε συνεργασία με τη Διεύθυνση και την Κοινωνική Υπηρεσία της Φυλακής για την εξεύρεση του κατάλληλου χώρου, ώρας και ημερών για τη λειτουργία της ομάδας.

Από τη Φυλακή διατέθηκε η αίθουσα ψυχαγωγίας για το σκοπό αυτό και κάθε φορά υπάλληλος της Φυλακής ξεκλείδωνε την αίθουσα αμέσως μετά την άφιξη των δύο συντονιστριών. Πριν από την πρώτη συνάντηση της ομάδας, οι δύο συντονίστριες συνάντησαν την υπεύθυνη αρχιφύλακα και τους φύλακες, στους οποίους γνωστοποίησαν τα ονόματα των κρατουμένων που είχαν επιλεγεί για να συμμετέχουν, καθώς και τους στόχους της ομάδας. Η πρόσκληση των κρατουμένων κάθε φορά γινόταν από το megάφωνο με εξαίρεση τη Ζ, την οποία συνόδευε προσωπικά φύλακας από τη πτέρυγα των μπτέρων κρατουμένων.

Κατά την πρώτη συνάντηση παρουσιάστηκαν όλες οι κρατούμενες που είχαν επιλεγεί. Οι συντονίστριες είχαν διαμορφώσει τα καθίσματα της αίθουσας σε κύκλο για να διευκολύνουν από την αρχή την επικοινωνία μεταξύ των συμμετεχόντων και για να υπογραμμίσουν τη μη-ιεραρχική δομή της ομάδας. Στη συνάντηση αυτή παρουσίασαν το συνολικό πρόγραμμα δράσης υπέρ των αποφυλακιζομένων γυναικών, ανέπτυξαν τους στόχους και τη μεθοδολογία της δουλειάς της ομάδας και κάλεσαν τα μέλη να αυτοπαρουσιαστούν. Το ενδιαφέρον της ομάδας επικεντρώθηκε στους τρόπους επιλογής των συμμετεχόντων και στην προσπάθεια

ανακάλυψης πιθανών “κρυφών” λόγων επιλογής. Καθόλη τη διάρκεια της συνάντησης διάφορες κρατούμενες έμπαιναν στην αίθουσα ζητώντας να μάθουν τι συμβαίνει και αν μπορούσαν να συμμετέχουν επίσης. Τέλος μεγάλο μέρος της προσοχής της ομάδας επικεντρώθηκε στην παρουσία του παιδιού της Ζ, η οποία αναγκαζόταν να το έχει μαζί της δεδομένου ότι η Φυλακή δεν παρέχει υπηρεσία φύλαξης παιδιών.

Στη δεύτερη συνάντηση το ενδιαφέρον της ομάδας στράφηκε στις συντονίστριες από τις οποίες ζητήθηκε λεπτομερής αυτοπαρουσίαση. Ταυτόχρονα άρχισε να αναπτύσσεται μια τάση έκφρασης παραπόνων και θυμού απέναντι στα κακώς κείμενα της φυλακής, που επικεντρωνόταν στη συμπεριφορά του προσωπικού και στα προβλήματα των μπετέρων κρατουμένων. Τα προβλήματα που αναφέρθηκαν κυρίως αφορούσαν στις σχέσεις με το προσωπικό, οι οποίες χαρακτηρίζονταν από αδιαφορία, έλλειψη επικοινωνίας και εκμετάλλευση. Η παρουσία του παιδιού της Ζ υπενθύμιζε σ' όλες τις μπετέρες κρατούμενες την έλλειψη επαρκούς υποδομής για μικρά παιδιά μέσα στη φυλακή, αλλά και τη συμπεριφορά του προσωπικού απέναντι στα παιδιά που έρχονται στο επισκεπτήριο.

Η τρίτη συνάντηση της ομάδας είχε ασυνήθιστο χαρακτήρα διότι συνέπεσε με τις παραμονές του Πάσχα και οι συντονίστριες θέλησαν να την κάνουν πιο εορταστική. Για το σκοπό αυτό κάλεσαν όλες τις κρατούμενες που είχαν πάρει μέρος στην έρευνα, καθώς και όλα τα μέλη της ερευνητικής ομάδας που είχαν πάρει συνεντεύξεις από αυτές. Στη διάρκεια της συνάντησης προσφέρθηκαν μικρά δωράκια και γλυκά και ανταλλάχθηκαν ευχές για το Πάσχα και για γρήγορη αποφυλάκιση. Το ζήτημα της επιλογής των συμμετεχόντων στην ομάδα τέθηκε ξανά και αρκετές κρατούμενες δήλωσαν ότι ήθελαν να συμμετέχουν. Η ομάδα κάλεσε τις συντονίστριες να συμμετέχουν στις θρησκευτικές εκδηλώσεις του Πάσχα, πρόταση που έγινε αποδεκτή και βοήθησε στην περαιτέρω σύσφιξη των σχέσεων.

Από την τέταρτη έως και τη δέκατη συνάντηση η ομάδα άρχισε σταδιακά να “δένει”. Οι γυναίκες αναγνώρισαν κάποια κοινά προσκόμματα στη λειτουργία της ομάδας, όπως η καθυστέρηση προσέλευσης που στερούσε τον περιορισμένο χρόνο και λειτουργούσε διασπαστικά για τις ήδη παρούσες, το συχνό άνοιγμα της πόρτας από άλλες κρατούμενες που είχαν περιέργεια για την ομάδα, την παρουσία του παιδιού της Ζ που ήθελε παιχνίδι και προσοχή, αλλά και την ανάγκη να μη διακόπτουν η μία την άλλη. Οι συντονίστριες ζήτησαν να ειδοποιείται η ομάδα για τυχόν απουσίες γυναικών που έλειπαν με άδεια, ήταν άρρωστες, είχαν επισκεπτήριο, έτσι ώστε να μην περιμένουν οι υπόλοιπες. Με τη βοήθεια των συντονιστριών προτάθηκε στη Ζ να φέρνει μαζί της παιχνίδι ή/και φαγητό για να απασχολείται το κοριτσάκι και να μπορεί να λειτουργήσει η ομάδα πιο άνετα. Την ίδια περίοδο οι γυναίκες αναγνώρισαν ότι παρόλο που ζούσαν μαζί, δεν γνωριζόντουσαν αρκετά και μερικές σχεδόν καθόλου μεταξύ τους και ότι, παρόλες τις διαφορές τους σε χρόνους ποινής, είδος αδικήματος, γενικά κοινωνικά και προσωπικά χαρακτηριστικά, είχαν κοινά στοιχεία, προβλήματα και συναισθήματα τα οποία μπορούσαν να μοιράσουν μεταξύ τους. Ενδεικτικό του κλίματος εμπιστοσύνης που είχε αναπτυχθεί ανάμεσα στα μέλη, αλλά και τις συντονίστριες είναι το γεγονός ότι συχνά ζητήθηκε η παρέμβαση των συντονιστριών στην Κοινωνική Υπηρεσία και τη Διεύθυνση της Φυλακής για τη διευθέτηση διάφορων ζητημάτων, όπως π.χ. η βεβαίωση από μέρους των συντονιστριών για τη συμμετοχή

στην ομάδα, μελών που είχαν κατηγορηθεί από άλλες κρατούμενες ότι είχαν συμμετάσχει στον ξυλοδαρμό συγκρατούμενης, σε ώρα και ημέρα που είχε συνάντηση η ομάδα.

Η τάση ορισμένων μελών για προσέγγιση ώθησε δύο γυναίκες, εκείνες που διατηρούσαν απόσταση από τις συγκρατούμενές τους, να αποχωρήσουν σταδιακά από την ομάδα. Επίσης, άλλες τρεις έπαψαν να παρακολουθούν κυρίως εξαιτίας των προβλημάτων που αντιμετώπιζαν λόγω χρήσης ναρκωτικών και ισχυρών ψυχοφαρμάκων που δεν τους επέτρεπαν να συμμετέχουν. Έτσι το μεγαλύτερο μέρος των συναντήσεων παρακολούθησαν οι υπόλοιπες επτά γυναίκες. Οι συντονίστριες προσπάθησαν να εξηγήσουν σ' όλες τις γυναίκες ότι η ομάδα μπορούσε να παρέξει αρκετή στήριξη αρκεί να ήταν διατεθειμένες να την πάρουν, ταυτόχρονα όμως διευκρίνησαν ότι η συμμετοχή δεν ήταν υποχρεωτική και ότι είχε σαν προϋπόθεση την επιθυμία της ίδιας της κρατούμενης.

Μετά την οριστικοποίηση των μελών της ομάδας, οι συναντήσεις απέκτησαν μεγαλύτερη αμεσότητα και άνεση. Οι συντονίστριες διευκόλυναν τη δημιουργία κλίματος εμπιστοσύνης με συζητήσεις επικεντρωμένες γύρω από ένα θέμα (theme centered) όπως ευχάριστες αναμνήσεις διακοπών πριν από τη φυλακή, καθώς και με τη θεωρητική παρουσία για την επικοινωνία και παιχνίδια μη λεκτικής επικοινωνίας. Τα παιχνίδια αυτά είχαν στόχο την προσέγγιση των μελών μεταξύ τους και τη δυνατότητα έκφρασης συναισθημάτων μεταξύ των κρατουμένων, που συχνά είναι απαγορευμένη στη φυλακή.

Ταυτόχρονα συνεχίζονταν οι συζητήσεις γύρω από τα “κακώς κείμενα” της φυλακής. Με την πάροδο του χρόνου οι κρατούμενες απέκτησαν εμπιστοσύνη αναφορικά με την εχεμύθεια των συντονιστριών αφενός και με τη δυνατότητα των συντονιστριών να τις βοηθήσουν πρακτικά με την προώθηση υπομνημάτων και επιστολών προς το αρμόδιο Υπουργείο. Έτσι η ομάδα αποφάσισε να συντάξει κοινό υπόμνημα για να βοηθήσει ένα μέλος, την Η, να πάρει άδεια εξόδου από τη φυλακή, πράγμα που η αρμόδια επιτροπή είχε αρνηθεί κατ' επανάληψη. Παρόλο που η Η πληρούσε τις προϋποθέσεις άδειας εξόδου, οι λόγοι των απορριπτικών αποφάσεων δεν της είχαν ποτέ εξηγηθεί. Τον επόμενο μήνα η γυναίκα αυτή πήρε για πρώτη φορά 5ήμερη άδεια εξόδου από τη φυλακή, γεγονός που γιορτάστηκε ιδιαίτερα με την επιστροφή της στην ομάδα.

Στο πλαίσιο των συζητήσεων αυτών αναφέρθηκαν λεπτομερώς και περιστατικά που συνέβησαν εκείνες τις μέρες στη φυλακή μεταξύ των κρατουμένων, όπως η επίθεση μιας κρατούμενης εναντίον μιας άλλης, μέλους της ομάδας, σε στιγμή νευρικής κρίσης της πρώτης και η αντιμετώπιση σοβαρής αρρώστιας κρατούμενης σε νυχτερινή ώρα. Τα περιστατικά αυτά έγιναν αφορμή για να εξετασθούν θέματα όπως οι σχέσεις μεταξύ των κρατουμένων, η ύπαρξη άτυπων αρχηγών και ανταγωνισμών, η ανάπτυξη αλληλεγγύης καθώς και ο τρόπος χειρισμού απλών καθημερινών διαφορών και συγκρούσεων.

Όταν η ομάδα ήταν πλέον ώριμη για να παρακολουθήσει επαγγελματικό προσανατολισμό, άρχισε κύκλος διερευνητικών συζητήσεων για τα μελλοντικά επαγγελματικά σχέδια και προοπτικές επανένταξης των γυναικών. Στα πλαίσια των συζητήσεων αυτών η κάθε γυναίκα αναφέρθηκε στις προσωπικές της επιδιώξεις και αναμενόμενες δυσκολίες μετά την αποφυλάκιση. Η ομάδα κλήθηκε να αξιολογήσει την εφικτότητα των ατομικών επιδιώξεων του κάθε μέλους και να προτείνει εναλλακτικές δυνατότητες που θεωρούσε πιο

κατάλληλες. Σχεδόν όλα τα μέλη, εκτός από εκείνες που είχαν υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο, αναφέρθηκαν στην αναγκαιότητα επαγγελματικής κατάρτισης και βασικής εκπαίδευσης κατά τη διάρκεια της κράτησης με δυνατότητα συνέχισης μετά την αποφυλάκιση. Μέσα από τις συζητήσεις αυτές εκδηλώθηκε έντονα το ενδιαφέρον για γνώσεις Η/Υ και η επιθυμία για υλοποίηση προγράμματος κατάρτισης σε Η/Υ μέσα στη φυλακή, που θα μπορούσαν να παρακολουθήσουν οι κρατούμενες.

Δεδομένου ότι η πλειοψηφία των μελών της ομάδας είχε προηγούμενη επαγγελματική δραστηριότητα ως αυτοαπασχολούμενες και επιχειρηματίες και λαμβάνοντας υπόψη ότι οι κοινωνικές προκαταλήψεις θα δυσχέραιναν την εξεύρεση εξαρτημένης εργασίας, πολλές γυναίκες ενδιαφερόντουσαν για το ξεκίνημα δικής τους επιχείρησης. Για το λόγο αυτό, αρκετές από τις συναντήσεις της ομάδας επικεντρώθηκαν στη θεωρητική παρουσίαση των σταδίων δημιουργίας επιχείρησης, καθώς και στη διερεύνηση των επιχειρηματικών ικανοτήτων, που είναι απαραίτητες για την επιτυχή ανάληψη επιχειρηματικής δραστηριότητας.

Το επιχειρηματικό σχέδιο κάθε γυναίκας που ενδιαφερόταν, τέθηκε στην κρίση της ομάδας, όσο πιο αναλυτικά ήταν δυνατόν. Η ομάδα εντόπισε τα αδύνατα σημεία των σχεδίων αυτών, πρότεινε εναλλακτικές λύσεις και ενθάρρυνε τις υποψήφιες επιχειρηματίες να επιδείξουν προσήλωση στους στόχους τους. Μέσα από τις συζητήσεις αυτές οι γυναίκες αντάλλαξαν τις αμφιβολίες τους και τους φόβους τους για τα πιθανά μελλοντικά προβλήματα κοινωνικής και επαγγελματικής ενσωμάτωσης που θα αντιμετώπιζαν. Αξίζει να σημειωθεί ότι, παρόλο που υπήρχε ανοιχτή αναγνώριση των προβλημάτων αυτών, οι γυναίκες εμψύχωναν ουσιαστικά η μια την άλλη και φρόντιζαν να επικεντρώνουν την ομάδα στα θετικά σημεία των μελλοντικών επιδιώξεων της κάθε μίας.

Η τελευταία συνάντηση της ομάδας είχε έντονα τον χαρακτήρα του αποχωρισμού. Εκφράστηκε μεγάλη επιθυμία για συνέχιση των συναντήσεων, καθώς και η διαβεβαίωση για συνέχιση της επαφής με τις συντονίστριες έξω από τα πλαίσια του προγράμματος. Η μοναδικότητα της εμπειρίας του μοιράσματος έντονων συναισθημάτων και αμοιβαίας αποδοχής μέσα στο χώρο της φυλακής έδωσε πράγματι τη δυνατότητα για διατήρηση της σχέσης με τις συντονίστριες και μετά την ολοκλήρωση των συναντήσεων, με τηλεφωνικές επαφές και κάποιες επισκέψεις.

Με την ολοκλήρωση των συναντήσεων της ομάδας δόθηκαν από τις συντονίστριες βεβαιώσεις συμμετοχής με σύντομη αξιολόγηση του κάθε μέλους, προκειμένου να τις χρησιμοποιήσουν για την υποστήριξη διάφορων αιτημάτων τους, π.χ. υπό όρον απόλυση, δικαστήριο, κλπ. Αξίζει να σημειωθεί ότι όλα τα μέλη της ομάδας πήραν την πρωτοβουλία να στείλουν ευχαριστήρια επιστολή στις συντονίστριες μέσω της Διεύθυνσης της Φυλακής για να υπογράμμισουν την ευγνωμοσύνη τους.

6. Σχέση του προγράμματος με το Υπουργείο Δικαιοσύνης και το προσωπικό της Φυλακής

Όπως ήδη αναφέρθηκε η ομάδα ψυχοκοινωνικής στήριξης και επαγγελματικού προσανατολισμού κρατουμένων έπρεπε να έχει τη στήριξη και την άδεια των αρμόδιων αρχών για να λειτουργήσει. Έτσι, προηγήθηκε επιστολή προς το Υπουργείο Δικαιοσύνης και συγκεκριμένα τη Γενική Διεύθυνση Σωφρονιστι-

κής Πολιτικής, όπου τεκμηριωνόταν η αναγκαιότητα της πρότασης. Παράλληλα, έγινε και προσωπική επικοινωνία με τον αρμόδιο Γενικό Διευθυντή με τον ίδιο σκοπό.

Μετά τη χορήγηση της άδειας λειτουργίας της ομάδας και την υπηρεσιακή ενημέρωση της Διεύθυνσης της φυλακής από το Υπουργείο Δικαιοσύνης, ακολούθησε επίσκεψη των συντονιστριών στη φυλακή με στόχο τη γνωριμία τους με το προσωπικό της φυλακής και την από κοινού επιλογή ημερών, ωρών και χώρου για τη λειτουργία της ομάδας. Στα πλαίσια της επίσκεψης αυτής έγινε συνεργασία με τη Διευθύντρια, την Κοινωνική Λειτουργό και την Αρχιφύλακα της φυλακής.

Η Διευθύντρια ανακοίνωσε γραπτά και προφορικά στο φυλακτικό προσωπικό την έναρξη της ομάδας, τα ονόματα των μελών και των συντονιστριών προκειμένου να αποφευχθούν τυχόν προβλήματα κατά την πορεία των συναντήσεων. Καθόλη τη διάρκεια των συναντήσεων της ομάδας, υπήρξε τακτική συνεργασία με τη Διεύθυνση και την Κοινωνική Υπηρεσία με στόχο την ενημέρωση για την πορεία της ομάδας και την επίλυση πρακτικών ζητημάτων που απασχολούσαν τις κρατούμενες όπως η παροχή αδειών, προβλήματα επισκεπτηρίου ή μη παραλαβή δεμάτων.

Η συνεργασία με το Υπουργείο Δικαιοσύνης και με τη Φυλακή ήταν απρόσκοπτη. Υπήρξε θετική στάση απέναντι στις συντονίστριες και ενδιαφέρον για τους στόχους της ομάδας. Μετά το πέρας των συναντήσεων της ομάδας, έγινε αποχαιρετισμός και με το προσωπικό σε ιδιαίτερη συνάντηση με τις συντονίστριες, κατά τη διάρκεια της οποίας συζητήθηκαν πρακτικά, νομοθετικά και λειτουργικά θέματα του Σωφρονιστικού συστήματος. Ένα από τα κύρια αιτήματα που προέκυψε από τη συνάντηση αυτή, ήταν η ανάγκη παροχής ειδικής βιωματικής εκπαίδευσης στο προσωπικό.

7. Συμπεράσματα - Προτάσεις

Με βάση την παραπάνω εμπειρία της ομάδας ψυχοκοινωνικής στήριξης και επαγγελματικού προσανατολισμού μέσα στη φυλακή, τα συμπεράσματα των δύο συντονιστριών είναι τα ακόλουθα:

- Διαπιστώθηκε έντονη ανάγκη επικοινωνίας και έκφρασης συναισθημάτων και διατυπώθηκε ρητά η επιθυμία των κρατουμένων γυναικών για συνέχιση της ομάδας ψυχοκοινωνικής στήριξης, καθώς και για διερεύνηση ή δημιουργία άλλων ομάδων για να συμμετέχουν περισσότερες κρατούμενες.
- Η εμπειρία από τη συμμετοχή σε διαδικασία επαγγελματικού προσανατολισμού κρίθηκε σημαντική και εκφράστηκε η ανάγκη για περισσότερο πληροφόρηση για επαγγέλματα και ευκαιρίες απασχόλησης κατά τη διάρκεια της φυλάκισης.
- Ειδικότερα για ό,τι αφορά την παροχή συμβουλευτικής απασχόλησης (vocational counselling) θεωρήθηκε ιδιαίτερα σημαντικό να προσφέρεται μετά την αποφυλάκιση μέσω υπηρεσιών στελεχωμένων από εξειδικευμένα άτομα.
- Επιθυμία εκφράστηκε επίσης για μαθήματα ηλεκτρονικών υπολογιστών, ξένων γλωσσών, αλφαριθμητισμού

και λογιστικής στη διάρκεια της φυλάκισης με στόχο την απόκτηση περισσότερων επαγγελματικών δεξιοτήτων

- Έλλειψη κατάλληλης υποδομής (χώρος και εξοπλισμός) για τη λειτουργία ομάδων
- Έλλειψη ενημέρωσης των κρατουμένων γυναικών για τα υπάρχοντα προγράμματα κατάρτισης και απασχόλησης
- Έλλειψη κατάλληλης εκπαίδευσης και ψυχολογικής προετοιμασίας του φυλακτικού και λοιπού προσωπικού για την αντιμετώπιση των συμπεριφορών και των προβλημάτων των κρατουμένων, με αποτέλεσμα τη δημιουργία εντάσεων και συγκρούσεων που θα μπορούσαν να αποφευχθούν.
- Επιθυμία του φυλακτικού προσωπικού αφενός για απόκτηση απαραίτητων γνώσεων αναφορικά με τη μεταχείριση των κρατουμένων και αφετέρου έκφραση της ανάγκης για διευρυμένη συμμετοχή τους στην υλοποίηση προγραμμάτων στη φυλακή.

Είναι προφανής η ανάγκη για συνέχιση παρόμοιων ενεργειών, που συνδυάζουν τόσο την παροχή πληροφόρησης όσο και τη δυνατότητα συναισθηματικής ανταλλαγής και υποστήριξης στο χώρο των κρατουμένων. Ελπίζουμε ότι η προσπάθεια αυτή θα μπορέσει να έχει συνέχεια και να διευρυνθεί ώστε να συμπεριλάβει και το φυλακτικό προσωπικό, που από την πλευρά του αντιμετωπίζει προβλήματα επικοινωνίας και αποδοχής και που μπορεί να συμβάλλει πολύ σημαντικά στη βελτίωση των συνθηκών κράτησης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

α. Ελληνική

- Ανδρίτσου Α., Δασκαλάκη Κ., Παπαδοπούλου Π. κ.ά. Έρευνα: Ο θεσμός της φυλακής στην Ελλάδα: προκαταρκτική έκθεση της ερευνητικής ομάδας εγκληματολογίας του ΕΚΚΕ, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, Ειδικό τεύχος 68Α, Άνοιξη 1988.
- Αστρινάκης Α., Η διαδικασία της κοινωνικής κατηγοριοποίησης, η φύση των στερεότυπων και ο αντίκτυπός τους (Ορισμένες γνωστικές και αλληλοδραστικές πλευρές), *Αφιέρωμα στη μνήμη Ηλίας Δασκαλάκη*, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Τομέας Εγκληματολογίας, 1991.
- Βάιου Ντ. σε συνεργασία με τις Γεωργίου Ζ. και Καραμεσίνη Μ., *Συμμετοχή των γυναικών σε άτυπες μορφές εργασίας*, Αθήνα ΕΜΠ, Τομέας Πολεοδομίας και Χωροταξίας, 1993.
- Γαβαλάς Ν., Σύντομη παρουσίαση του προγράμματος επαγγελματικής κατάρτισης του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ), *Ψυχολογικές Ανιχνεύσεις*, τ.2., Θεσσαλονίκη 1992.
- Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου Α., Οι ιδιαιτερότητες της γυναικείας εγκληματικότητας. Μια απόπειρα εξήγησής τους. *Αφιέρωμα στη μνήμη Ηλίας Δασκαλάκη*, Αθήνα Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών Τμήμα Κοινωνιολογίας, Τομέας Εγκληματολογίας, 1991.

- Δασκαλάκη Η., Παπαδοπούλου Π., Τσαμπάρη Δ., Φρονίμου Ε., Φυλακισμένοι, πρώην φυλακισμένοι και κοινωνικός αποκλεισμός, *Διαστάσεις του Κοινωνικού Αποκλεισμού στην Ελλάδα. Κύρια θέματα και προσδιορισμός προτεραιοτήτων πολιτικής*, Έκθεση για το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο, τόμος II, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, 1994.
- Καβουνίδου Τζ., Η θέση της γυναίκας στην αγορά εργασίας, εισήγηση στο Σεμινάριο για "Γυναικεία Θέματα", Γενική Γραμματεία Ισότητας, Αθήνα 3-5 Μαΐου 1991.
- Κασιμάτη Κ., *Η επιλογή του επαγγέλματος: Θεωρητικές αναφορές και εμπειρική διερεύνηση*, Έρευνα για τα κοινωνικά χαρακτηριστικά της απασχόλησης, Μελέτη Ι, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, 1991.
- Κιουλάφας Κ., *Η κινητικότητα των εργαζομένων στην ελληνική αγορά εργασίας*, Αθήνα, Ίδρυμα Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών, 1992.
- Μουρίκη Α., Ευέλικτες μορφές απασχόλησης γυναικών. Κίνδυνοι και προοπτικές, εισήγηση στο Σεμινάριο για "Γυναικεία Θέματα", Γενική Γραμματεία Ισότητας, 3-5 Μαΐου 1991.
- Πανούσης Γ., Εργασία ή Εργασιοθεραπεία στη φυλακή, *Κοινωνική Εργασία*, τ.5, 1987.
- Παπαδάκης Θ., Τσιλιμγκάκη Μ., Παπαγεωργίου Π., κ.ά. Ο ρόλος και η σημασία των Κοινωνικοθεραπευτικών δραστηριοτήτων στην ψυχοθεραπευτική διαδικασία, *Πρακτικά 10ου Πανελλαδικού Συνεδρίου Νευρολογίας και Ψυχιατρικής*, Θεσσαλονίκη 1983.
- Παρασκευόπουλος Ν., Σπινέλλη Κ., κ.ά. Έρευνα για την επαγγελματική ένταξη αποφυλακισμένων στην αγορά εργασίας της Απικής, Αθήνα, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης - Πανεπιστήμιο Αθηνών, 1995.
- Σιαμάνη Α. και Χατζηχριστοδούλου Ι., *Αποκατάσταση αποφυλακισμένων γυναικών*, Πτυχιακή εργασία, Αθήνα, ΤΕΙ Αθήνας, Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας, 1991.
- Σινόπουλος Π., Η εργασία των εγκλείστων βοηθάει στην επαγγελματική τους αποκατάσταση μετά την αποφυλάκιση, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τ.56, 1985.

β. Ξενόγλωσσον

- Blake, R. "Analytic Groups in Therapeutic Communities", *Group Analysis*, Vol. 14, 1981.
- Clarkson, P. *Gestalt Counselling in Action*, Sage, London 1989.
- Edelson, M. *Sociotherapy and Psychotherapy*, Chicago, University of Chicago Press, 1970.
- Ernst, S. & Goodison, L. *In Our Own Hands*, The Women's Press, London 1981.
- European Foundation for the Improvement of Living & Working Conditions, *Improving Counselling Services, Eurocounsel Conference Report*, Dublin, May 1983.

- Fletcher, R. *Κοινωνικές Ομάδες και άτομα*, Αθήνα: Π. Κουτσουνπός (μετάφραση: Μαρία Τσάτσου), 1985.
- Gilligan, C. *In a Different Voice*, Harvard University Press, Cambridge Mass 1982.
- Hinshelwood, R.D. *What Happens in Groups*, London: Free Association Books, 1987.
- Hutter, B. & Williams, G. *Controlling Women - The Normal and the Deviant*, Croom Helm, London 1981.
- Lowen, A. *The Language of the Body*, New York: Collier Books, 1975.
- Main, T.F. The Concept of the Therapeutic Community: Variations and Vicissitudes, *Group Analysis*, vol 10, 1977.
- Nathan, R. & Hill, L. *Carrer Counselling*, Sage, London 1992.
- O' Connor, J. & Ruddle, H. *Matters for Women*, Attic Press, Dublin 1990.
- Perry, J. *Counselling for Women*, Open University Press, London 1993.
- Rapoport, R.N. *Community as a Doctor: New Perspectives on a Therapeutic Community*, London, Tavistick, 1960.
- Tsegos, Y.K. Structure and Theory of a Psychotherapeutic Community, *International Congress of Group Psychotherapy*, Zagreb, 1986.
- Turner, C. & Richardson, P. Ideas for Business, *European Network for Women's Local Employment Initiatives*, 1993.
- Veniopoulou, K. Vocational Counselling Provision for Women in the EU, *European Commission, D.G.V., Equal Opportunities Unit*, 1995.
- Willis, L. & Daisley, J. *Springboard - Women's Development Workbook*, Hawthorn Press, London 1990.